

עוד בעניין היחס למנדלסון

הרב רפאל בנימין פוזן יצא לישע החכם יצחק סטאנוב, ומתוך כך הגיע להפוך בזכותו של משה מנדלסון. פתח בדברי טעם, וסיים בדברים שאי אפשר לקבלם. ארבע הן עיקרי טענותיו של הרב פוזן: מנדלסון עצמו הקפיד במצוות¹, היה רחוק ממאבק נגד הדת או מרצון 'לתקן' את הדת², גדולי ישראל החשיבוהו מאוד³, וגם ספריו זכו למקום של כבוד⁴.

אם כל מה שהיה ידוע לנו על משה מנדלסון היו העובדות הנ"ל, נכון היה להסיק את המסקנה אליה הגיע הכותב. ברם, כתבי מנדלסון מצויים לפני כל מבקש, ומתקבלת מהם תמונה שונה בהרבה. אינני בא לחדש דבר, אלא לחזור ולתאר פולמוס קצר שהתקיים מעל דפי כתב העת של אגודת ישראל באמריקה (The Jewish Observer) בחורף תשמ"ז. במאמר שפרסם שם בדצמבר 1986 טען הרב אבי שפרן שמנדלסון עצמו היה יהודי ירא ושלם (פרט שהודגש שם כמה פעמים), אלא שהיה לקוי באמונת חכמים, וחסרון זה גרם לצאצאיו ולתלמידיו לצאת לתרבות רעה, לעזוב את היהדות לגמרי ואף להשתמד. בסוף דבריו תבע הרב שפרן מן הקורא, שבמקום לבקר את מנדלסון - יבדוק כל אחד את עצמו אם הוא נשמע לציוויהם של גדולי וחכמי הדור; כאילו בא לומר שבכל אחד ואחד יתכן שנמצא משהו משורש נשמתו של מנדלסון. מאמר זה גרר תגובות רבות, חלקן נזעמות; בעקבותן פרסמה המערכת בגל' ינואר 1987 התנצלות על עצם פרסום מאמר שממנו השתמעה החלשת ההתנגדות למנדלסון, והוסיפה שבדעתה לפרסם מכתבים רבים בעניין זה שנתקבלו במערכת. בשולי התנצלות המערכת הקצרה באה תגובתו של האדמו"ר ר' יעקב פרלוב מנובומינסק, שטען בקיצור דברים שמנדלסון שאב את השראתו מהתרבות הגרמנית החילונית, ומשום כך הוא פסול מלבוא בקהל; הרב פרלוב כתב את דבריו כמשה מפי הגבורה, ללא הבאת מקור וסימוכין, וכנראה אף טעה בנתונים⁵. אפשר

- 1 עמ' 58: "רמבמ"ן מנדלסון... אין ויכוח על כך שהוא הקפיד במצוות עד סוף ימיו".
- 2 עמ' 57: "למשה מנדלסון לא היה דבר וחצי דבר עם 'ההשכלה הלוחמת', וקל וחומר עם הרפורמה"; עמ' 56: "רק לימים... צומחת מן ההשכלה תנועת הרפורמה הקוראת לתיקונים בדת".
- 3 עמ' 56: "רש"ר החשיבו מאוד"; עמ' 57: "אולם אצל יראי גרמניה נמשך יחס הכבוד אליו גם בתקופת רש"ר הירש".
- 4 עמ' 59 הע' 14: "ואכן 'הביאור'... זכה להתייחסות מכובדת אצל רבים מגדולי התורה, ולא בגרמניה בלבד אלא בכל העולם היהודי".
- 5 הרב פרלוב טוען שבעל חתם סופר התנגד למנדלסון, אבל לאור דברי הרב פוזן (עמ' 62 הע' 22), דבר זה אינו מדויק.

לומר שהרב פרלוב ייצג את הגישה החרדית הקלאסית, הדורשת התנגדות נמרצת למנדלסון על סמך ביקורת חריפה שאינה נסמכת על הוכחות חד משמעיות.⁶ מאמר זה הגיע לידי הרב שמעון שוואב, רב דק"ק עדת ישורון בניו יורק, שפרסם את דעתו בעיתון קהילתו.⁷ דברי הרב נדפסו לאחר מכן (בהשמטות) גם ב-The Jewish Observer בקיץ תשמ"ז. במאמרו מוכיח הרב שמעון שוואב בצורה חד-משמעית שבלתי אפשרי לקבל את מנדלסון כנציג נאמן של היהדות המסורתית. בהקדמתם למאמרו של הרב שוואב הוסיפו העורכים שהם כבר אינם רואים טעם להמשיך בדיון, ושלא כמתוכנן לא יפרסמו את המכתבים שנתקבלו במערכת בענין זה; בכך נרגע הוויכוח.

הרב שוואב עבר על כתבי מנדלסון, ותרגם לאנגלית כמה מובאות מכתביו המוכיחות שנכון לתאר אותו כ'רפורמי', דהיינו: כמתנגד ליהדות המקורית ושואף לתיקונים בדת. אני מציגם כאן בתרגום מאנגלית לעברית.

ראשית, בנוגע לעיקרי הדת: "ליהדות כו' יש חוקים אלוהיים, ציוויים, מצוות, אמרות, הדרכות לגבי רצון ה', אבל אין לה לא יסודות, לא עיקרים ולא אמיתיות כוללניות. דברים אלו ה' מגלה ליהודים באותה דרך שהוא מגלה לכל האנשים - דרך הטבע והמציאות, לעולם לא על ידי אות או מילה".⁸ פירוש דבריו: התורה מצוה את האדם לעשות מעשים, אבל לא להאמין באמונות מסויימות; את דעותיו יונק האדם מהטבע והמציאות. הנחה זו מעלה שאלה בסיסית: מה יעשה אדם שהטבע והמציאות מלמדים אותו שהאל לא קיים, האם גם דעה זו קבילה? אין צורך לדון מה היתה דעתו של מנדלסון בשאלה זו, כיון שהוא עצמו עונה עליה: "על אף תורתו הספקולטיבית, שפינוזה היה יכול להיות יהודי דתי אם לא היה מסיר עצמו מההלכה".⁹ וזה נאמר על אתאיסט!

למותר לציין שדברים אלו אינם נכונים כלל ועיקר. בודאי שהיהדות מצוה גם על דעות. ראה דברי הרמב"ן בתחילת פירושו לבראשית, "כי צורך גדול הוא להתחיל התורה בבראשית ברא אלהים, כי הוא שורש האמונה, ושאינו מאמין בזה וחושב שהעולם קדמון הוא כופר בעיקר ואין לו תורה כלל". על אחת כמה וכמה לשיטת הרמב"ם (וכל דעימיה) שכתב בספרו מורה נבוכים (ח"ג פרק לא): "והוא שכל מצוה מאלו התרי"ג מצוות היא אם לנתינת דעת אמיתי או להסיר דעת רע או לנתינת סדר ישר או להסיר עול או להתלמד במדות טובות או להזהיר ממדות רעות. הכל נתלה

6 גם טענת הרב שפרן שמנדלסון לקה ב'אמונת חכמים', מתאימה יותר להווי החרדי של אחרי מלחמת העולם השנייה.

7 Mitteilungen (Qehal Adat Yeshurun, New York) April-May 1987: To Distinguish Selected Writings, C.I.S. (מאמר זה נדפס שוב ב-C.I.S. Publications Lakewood, New Jersey 1988 p. 94

8 Mendelssohn's Collected Writings III, p. 164

9 שם III, 5

בשלושה דברים, בדעות ובמדות ובמעשה ההנהגה המדינית". ולהרבות דברים בזה אך למותר יחשב.

ובנוגע לייחוס למצוות, הנה שוב דברי מנדלסון במכתב לידיד נוכרי, המתאר את הדרך שבה הוא עצמו קיים את המצוות: "אילו ידעת שרק עכשיו היו לנו שמונה ימי חג, שבתוכם, כמו שאתה יודע, אין אדם מרגיש רצון לעשות דבר חוץ מלהיות מדוכא"¹⁰... האם התייחסות לימי החג כימי דיכאון מתאימה לגישה של מי שמקפיד במצוות? הרי הכתוב צווח ואומר: "תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב מרוב כל" וכו' (דברים כח, מז)! טבעי הוא שעם רגשות כאלו ישאף מנדלסון לתקן את הדת, כמו שהתבטא בפירושו: "כל פעילותינו תהיה לה מטרה אחת: להסיר כל שיבוש שהשתחל לתוך צרמוניות אלו, ולהפיח בהם משמעות אוטנטית ואמיתית. בדרך זו הכתב המקורי [של התורה והמצוות], שמטושטש ללא היכר על ידי צביעות והתחכמות רבנית, יהיה קריא ומובן שוב"¹¹... לדברי מנדלסון, מסורות חז"ל ותקנותיהם הן לא יותר מאשר צביעות והתחכמות! יחס מזלזל נמצא אצלו גם לגבי ספר תהלים: "לגבי הרבה פרקי תהלים, אני חייב להודות שאני פשוט לא מבין אותם. אלה מהם שהכי קל לי להבין, כוללים הרבה שאני חייב לסווג כשירה מאוד בינונית, פסוקים מבלבלים, חזרה על אותו רעיון עד לזרא, שינויים וגיוונים נמהרים, שאין שום השראה יכולה להצדיק... אני בטוח שתתייחס לספר תהלים כאל שירה, ולא תשגיח למאפיינים הנבואיים והמיסטיים שמצאו בו פרשנים נוצרים וגם יהודים רק משום שהם חיפשו מאפיינים אלו. הם חיפשו מאפיינים אלו משום שהם לא היו לא פילוסופים, ולא מבקרי ספרות"¹².

מובאות אלו ואחרות מוכיחות שמנדלסון אינו יכול לשמש דוגמא ליהודי מקפיד במצוות; אדרבה, הוא משמש דוגמא לכשלונו הנמרץ של הנסיון למזג את התרבות היהודית והמערבית. איני טוען שאי אפשר למזג את שתי התרבויות יחד, שהרי אחריו עשה זאת רש"ר הירש בהצלחה מרובה, אם כי לא מושלמת. וכן נאמר: "יפיותו של יפת יהא באהלי שם" (מגילה ט, ב). אבל מיזוג זה אפשרי בתנאי שאין אדם מזלזל ומבטל את 'אהלי שם'; במקום שיש זלזול וביטול, אין סיכוי שאהלי שם לא ייפגעו, וכמו שאכן קרה.

דבר זה מחזיר אותי לדברי הרב פוזן: "עם זאת החינוך היהודי שהעניק לילדיו לא צלח; לאחר מות האב, ארבעה מהם השתמדו לנצרות... [ועדיין קשה להשלים עם המשתמשים בעובדה זו כנגד האיש: עובדה טראגית היא שכיו"ב מוכרים לנו הרבה מקרים של צאצאי גדולי תורה... שיצאו לתרבות רעה, ואין דנים את האבות בעוון לדיהם]"¹³. עכ"ד. הן אמת שמצאנו גזירה מן השמים שכן יוצא לתרבות רעה אפילו

10 שם 89, V.

11 שם 669, V.

12 שם 505, V.

13 עמ' 58 הע' 11. הרב שפרן מעלה במאמרו את אותן טענות.

במקום שהאב אינו חוטא, וכדאשכחן במנשה בנו של חזקיה; שאם לא חטא מנשה אלא משום פגמיו של חזקיה, למה פרש חזקיה מן האשה, היה לו לתקן את מעשיו! אלא בוודאי סבור היה שאין החטא תלוי בו, ואין לו עצה אחרת אלא לפרוש מן האשה. ועל זה הוכיחו ישעיהו "בהדי כבשי דרחמנא למה לך" (ברכות י, א), ולא הוכיחו אף על עבירה קטנה שיש בידו, משום שבאמת היה צדיק תמים עד שחשב הקב"ה לעשותו משיח (סנהדרין צד, א).

אבל אין לדון מן הפרט אל הכלל. אי אפשר לקבל את האמור בסוגריים הנ"ל, כי הדברים האלו נוגדים את דברי חז"ל בעשרות מקומות, ואבוהון דכולהו בגמ' יומא פו, א: "ואהבת את ה' אלהיך (דברים ו, ה) שיהא שם שמים מתאהב על ידך שיהיה קורא ושונה ומשמש ת"ח וכו', מה הבריות אומרות עליו, אשרי אביו שלמדו תורה, אשרי רבו שלמדו תורה... אבל מי שקורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים ואין משאו ומתנו באמונה ואין דבורו בנחת עם הבריות, מה הבריות אומרות עליו - אוי לו לפלוני שלמד תורה אוי לו לאביו שלמדו תורה אוי לו לרבו שלמדו תורה". חזינן, שכן המתנהג כראוי, אביו ורבו זוכין לשבח, כן הוא גם להיפך, בדיוק כדברי ר' שלמה קלוגר שהביא הרב פוזן¹⁴ "אם תלמידיי מקולקלים סימן שגם הוא מקולקל". גם אסור לקבל דברים אלו, כי ברגע שאדם יודע שמעשיו ומחשבותיו משפיעים על בניו בוודאי ידקדק כחוט השערה ויבדוק בשבע בדיקות וחקירות כל סטייה שלו מדרך התורה המקובלת מדור לדור; אבל אם האדם סבור שפגימות בעבודת ה' שלו לא ישפיעו על בניו לא יהיה נזהר כל כך, ונמצא שם שמים מתחלל. ושוב: תינח כאשר מצאנו אחד מופלג בתורה וביראה שבנו יוצא לתרבות רעה, על כרחך שהוא משום הרע שמעורב בטוב, ובעטיו של נחש וכו'. אבל אם מצאנו אחד, אפילו ת"ח מופלג - אבל לקוי ביראת שמים, שבנו ותלמידו יצאו לתרבות רעה, הרי בוודאי שהסברא הישרה מחייבת לתלות את פגם הבנים והתלמידים בחסרון אביהם ורבים. ומה שמצאנו שגדולי דורו הוקירו וכיבדו את משה מנדלסון וספריו, אין זה אלא שלא הכירוהו אלא מספריו הנדפסים הגדושים בדרך כלל רוח של תורה ויראת שמים, לעומת זאת את כתביו האישיים לא הכירו, ופגם נסתר זה לא בלט לרשות הרבים. האם חסרים מקרים שגדולי עולם חזרו בהם מהסכמתם אחרי שנודע להם טיבו של האישי?! לכן יש לשער גם כאן, שאם רבני דורו היו מכירים את דעותיו לעומק היו יוצאים נגדו בחרב ובחנית.

כדי לסיים בטוב אחזור על דברי הרב פוזן¹⁵ שאני מסכים להם בהחלט: "לא כל 'משכיל'... הוא יהודי שהקדיח תבשילו". ונהיה אנחנו וצאצאינו כלולים בדברי הפסוק "המשכילים יזהירו כזוהר הרקיע..." (דניאל יב, ג), וכדרשת הגמרא (ב"ב ח, ב): "זה דין שדן דין אמת לאמתו".

יהודה הערשקאוויטש

14 עמ' 60 הע' 20.

15 עמ' 56.